

Çin Kaynaklarına Göre Talas Savaşının Sonuçları Hakkında Bir İnceleme*

Nuray Pamuk Öztürk**

Giriş

Süresi ve niteliği bakımından incelediğimizde Talas Savaşı, dünya savaşlar tarihi içerisinde çok fazla dikkat çekmemektedir. Ancak sonuçları bakımından değerlendirdiğimizde Tang hanedanlığı ve Abbasî Devleti arasında geçen bu savaş tüm dünyada sosyal, kültürel ve siyasi açıdan değişikliklere sebep olmuştur. Savaşın sonuçlarını birkaç başlık altında inceleyebiliriz. Bu başlıkları; savaşın sonuçlarının Tang hanedanlığı üzerindeki etkisi, Abbasî Devleti üzerindeki etkisi ve Türkler üzerindeki etkisi olarak sınıflandırabiliriz. Sonuçları hakkında değerlendirme yapmadan önce Tang hanedanlığı ve Abbasî Devleti hakkında kısaca bilgi vermek faydalı olacaktır.

Tang hanedanlığı, 580-618 yılları arasında yönetimde kalmış olan Sui hanedanlığını yıkarak Çin'de yeni bir dönem başlatmıştır. 619-906 yılları arasında hüküm sürmüştür. Tang hanedanlığı, Çin tarihindeki en önemli hanedanlıklardan bir tanesidir. Başkenti Chang-an¹ şehridir. Prof. Dr. Taşağıl, Tang hanedanlığının zenginliğinin Chang-an şehrine yansıdığından bahsetmektedir. Hanedanlık döneminde Chang-an'da yapılan inşa çalışmalarının günümüze kadar gelen eserlerin ortaya konulması bakımından çok önemli olduğunu aktarmaktadır.² Bu dönemde ekonomik, siyasi, kültürel alanda ve dış ilişkiler alanında birçok gelişme yaşanmıştır. Kuruluşundan 751 yılına kadar olan dönemde Tang Gaozu (唐高祖 618-626), Tang Taizong (唐太宗 627-649), Tang Gaozong (唐高宗 650-683), Wu Zetian (武则天 690-705), Tang Zhongzong (唐中宗 705-710), Tang Ruizong (唐睿宗 710-712) ve Tang Xuanzong (唐玄宗 712-756) sırasıyla Tang hanedanlığını yönetmiştir.

* Bu makale “Çin Kaynaklarına Göre Talas Savaşı: Savaşın Çıkış Nedenleri ve Sonuçları” başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

** Araş. Gör. Dr., Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Çin Dili ve Edebiyatı Bölümü, Karaman/TÜRKİYE, nuray_pamuk@hotmail.com ORCID: 0000-0001-8186-8116

1 Chang-an (长安): Günümüzde Xi-an (西安) şehrinin bulunduğu bölgeye verilen isimdir.

2 Ahmet Taşağıl, *Gökbörynün İzinde Kadim Türklerin Topraklarında*, Kronik Kitap, İstanbul 2017, s. 138.

Tang Gaozu imparator olduktan sonra, kısa sürede ülke içerisindeki düzeni sağlamıştır. İmparatorluk sınırları zaman içerisinde genişlemiştir. 751 yılına kadar olan dönemde kuzey ve kuzey batıda bulunan kavimlerle mücadele süreci devam etmiştir. Zaman zaman hanedanlık, kavimleri yönetimi altına almış; zaman zaman kavimlerden bazıları kendi istekleri ile hanedanlığa bağlılıklarını bildirmiş; zaman zaman da kavimler hanedanlık karşısında başarı kazanmışlardır. Tang hanedanlığı ve hanedanlığın kuzey ve kuzey batısında yer alan bu kavimlerin ilişkileri sadece mücadele şeklinde olmamış kültürel ve ekonomik anlamda da gelişmeler yaşanmıştır.

Kuruluş sürecinden itibaren Tang hanedanlığının dış ilişkilerini inceleyen Araştırmacı Wang, hanedanlığın kuruluşundan sonraki yüz yıl boyunca Göktürkler ve Tuyuhunlar³ ile mücadele ettiğini, sonrasında kuzeybatı bölgesini yönetimi altına aldığı, aynı dönemde Orta Asya'da bulunan Dokuz Kağanlık⁴, Tianzhu⁵, Müslüman Araplar ve Sasaniler ile olan ticari ilişkilerini geliştirdiğini aktarmaktadır.⁶

Kuruluşundan itibaren yukarıda adı geçen imparatorların yönetimi üstlenmesi ile varlığını sürdüren Tang hanedanlığı, Wu Zetian'in yönetime geçmesi ile bir kesinti yaşamıştır. Wu Zetian, 684 yılından itibaren yönetimde etkili olmuş, 690 yılında ise yönetimi tamamen ele geçirek hanedanlığın adını Zhou hanedanlığı olarak değiştirmiştir.⁷ Ancak bu dönemde çok uzun sürmemiştir.

Zhou hanedanlığı kurulduktan sonra, hanedanlığın başkenti Chang-an'dan Louyang'a taşınmıştır. Wu Zetian, uzun süre hanedanlığın sınırlarını korumayı başarmıştır. Dış ilişkilerde diğer boy ve kavimlerle iyi ilişkiler kurmuştur. Hükümdarlığı süresince önemli ayaklanmalar ve olaylar olmamıştır. Ancak kuzey ve kuzey batıda güçlenen II. Göktürk Kağanlığı'nın, hanedanlık üzerindeki baskısı giderek artmıştır. Kapgan Kağan yönetimindeki II. Göktürklerin baskısından bunalan Wu Zetian, Göktürklerle mücadele etmek için yardım talep eden

3 Tuyuhun (Tùyùhún-吐谷浑), Siyenpiler tarafından kurulmuş bir devlettir. 634 yılında Tang hanedanlığına bağlılığını bildirmiştir.

4 Dokuz Kağanlık (Jiǔ Xìng Gè Guó-九姓各国)

5 Tianzhu (Tiānzhú-天竺) günümüz Hindistan topraklarının eski adı.

6 Sanyi Wang, "Lun Daluosi Zhanyi Sheji A La Bo yu Tang Diguó Guanxi De Ji Ge Wentí", *Journal of Zhanjiang Ocean University*, 22/2 (2002), s. 87-92.

7 Wu Zetian hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Hanzhi Li, *Zhongguo Huangdi Quanzhuan*, Dangdai Shijie Chubanshe, Beijing 2015, Cilt 2, s. 242; Mukaddes Cihanyandı, "Tang Hanedanlığı Dönemi'nde Bir Cariye: Yang Guifei (杨贵妃)", *Current Research in Social Sciences*, 2/2 2 (2016), s. 58-66; X. L. Woo, *Empress Wu The Great: Tang Dynasty China*, Algora Publishing, Newyork 2008, s. 35-38.

Türgişlere olumlu yanıt vermiştir (699 yılı). Türgiş Kağanına Çince unvanlar sunmuştur.⁸ Wu Zetian 684-705 yılları arasında hüküm sürmüştür. Kendisinden sonraki dönem imparatoriçelerin ve Wu Zetian'ın kızı Taiping'in yönetiminde etkili olma mücadelesi ile devam etmiştir. Bu iktidar kavgası dönemine 712 yılında Li Longji son vermiştir. Li Longji, imparator olduktan sonra (712-755), Tang Xuanzong adını almış ve Tang Hanedanlığı'nın kırk iki yıl sürecek olan ikinci altın çağını başlatmıştır.

715 yılında hanedanlığın kuzeyinde bulunan kavimlerden Karluklar, Tang hanedanlığına bağlılıklarını bildirmiştir. Karluklarla birlikte birkaç boy da hanedanlığa bağlanmıştır. Bu durumdan rahatsız olan II. Göktürk Kağanlığı hükümdarı Kapgan Kağan, boylara sefer düzenlemiştir. Bu boylara, Kapgan Kağan'ın saldırılarına karşı koymada Tang hanedanlığının Beşbalık Bölgesi valisi yardım etmiştir. Sonraki dönemde Göktürlere saldırmak isteyen Türgişler, Tang hanedanlığı ile görüşmek istemiştir ancak İmparator Tang Xuanzong görüşmeyi reddetmiştir. Bunun üzerine Türgişler, Tang hanedanlığı sınırlarına saldırı düzenlemiştir. 715 yılında Karlukların Tang hanedanlığına bağlanması ile başlayan Göktürkler, Türgişler ve Tang hanedanlığı mücadelesi 719 yılına kadar devam etmiştir. Sonrasında Tang ordusu Türgişleri baskı altına almayı başarsa da bu durum uzun sürmemiştir. 719 yılında Türgiş Kağanı Su-Lu, Tang hanedanlığı yönetimindeki Tokmak şehrini işgal etmiş, sonrasında hanedanlığın güneyinde yer alan Tibet ile anlaşarak Anxi Sizhen⁹ bölgesine saldırıp bu bölgeyi yağmalamıştır.

Su-Lu Kağan'ın yönetiminden memnun olmayan Baga Tarkan ve destekçileri, Su-Lu Kağan'ı öldürerek Türgişlerin yönetimini ele geçirmek istemiştir. Ancak Su-Lu Kağan öldükten sonra yerine oğlu kağan olmuştur. Bu durumdan memnun olmayan Baga Tarkan yeni kağana karşı mücadeleye başlamıştır. 738-739 yılında bu mücadeleye dâhil olan Tang hanedanlığı imparatoru Tang Xuanzong, Baga Tarkan'a ve Fergana İhşidine elçi göndermiştir. Tang hanedanlığının desteğini alan Baga Tarkan, Shi Guo¹⁰Tudunu Bagatur Tudun ve Keş hâkimi ile birleşerek

8 Li, *age.*, s. 245-246; Ahmet Taşağıl, *Çin Kaynaklarına Göre Eski Türk Boyları*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2004, s. 122.

9 Anxi Sizhen (Ānxī Sīzhèn-安西四镇): Tang hanedanlığı döneminde, Batı Bölgesi sınırları içinde yer alan önemli bir (askeri) garnizondur. "Anxi Dört Garnizon" olarak adlandırılmaktadır. Kuça, Kaşkar, Hoten ve Karaşar bölgelerini içine alır. Jean Poul Roux, Orta Asya Tarih ve Uygarlık adlı kitabında bu bölgeyi "tarım havzası" olarak nitelemektedir. (Jean Poul Roux, *Orta Asya Tarih ve Uygarlık*, çev. Lale Arslan Özcan, Kabalcı Yayınları, İstanbul 2006, s. 182.)

10 Shi Guo (Shí Guó-石国): Günümüzde Kırgızistan sınırları içerisinde yer almaktadır. Talas Irmağı üzerinde yer alan Talas şehri ve çevresindeki bölgeye verilen addır. Tang hanedanlığı döneminde

Türgişlerle mücadeleye girmiştir. Saldırlara karşı koyamayan Türğişlerin yeni kağanı kaçmıştır. Bir grup, Türğişlerle mücadele ederken, Ferganahlardan oluşan başka bir grup da Türğişlerin Kara Kabilesine mensup Er-wei'in bulunduğu Talas Kalesi'ne saldırmıştır. Bu bölgeyi Fergana yönetimine bağlamıştır. Bu durumun sonucunda Türğişlerin başına Baga Tarkan geçirilmiş; Türğişler, Shi Guo ve Keş, Tang hanedanlığına bağlılıklarını bildirmiştir. Böylelikle gelecekte Talas Savaşı'nın yaşanacağı yer olan Shi Guo da Tang hanedanlığı yönetimine girmiştir.

Tang Xuanzong döneminde ekonomik, kültürel, siyasi ve askerî alanda birçok gelişme yaşanmıştır. Askerî alanda yaşanan gelişmelerde, Talas Savaşında Çinli askerlere komuta eden Kuça Valisi General Gao Xianzhi¹¹ önemli bir yere sahiptir. Gao Xianzhi'nın Gaoguoli (高句丽)¹² soyundan geldiği aktarılmaktadır. Doğum tarihi hakkında net bir bilgi bulunmayan Gao Xianzhi, Gaoguoli Devleti'nin yıkılmasının ardından genç yaşta ailesiyle birlikte Tang hanedanlığına göç etmiştir. Babası Gao Zheji (高舍鸡) yetenekli bir askerdir. Becerileri sayesinde Tang hanedanlığı ordusuna kabul edilmiş ve Hexi'de¹³ general olarak görev yapmıştır. Babasının başarıları Gao Xianzhi'da çok derin etkiler bırakmıştır. Babasının izinden giderek asker olan Gao Xianzhi yetenekleri ve izlediği askeri stratejiler

---

Orta Asya'da yer alan bir şehir devletidir. Kaynaklarda Shi Guo'yu ifade etmek için Çaç, Taşkent ve Şaş isimleri de kullanılmaktadır. İbnü'l Esir, *el-Kâmil fi't-târîh* adlı eserinde Shi Guo'nun yer aldığı bölgeden Şaş adı ile bahsetmektedir. Yakût El-Hamevi, Şaş adı ile ilgili olarak şu bilgileri aktarmaktadır: “Atlah ve Şaş bitişik gibidir/sınırları yakındır. Bir sınırı Harezmi Gölündeki (Aral Gölü) Şaş Vadisine, bir sınırı İsficap (günümüzde Kazakistan sınırları içerisinde yer alan Sayram şehrinin olduğu bölgeye verilen ad.) ve Kalas arasında Babül Hadid (Demir Kapı) olarak bilinen bir bozkıra, bir sınırı Hıristiyan köyü olan Tengri'ye, bir diğer sınırı ise Şaş bölgesine ait dağlara uzanır. ... Şaş ovalık bir yerdedir. Burada dağ ve yükselti yoktur. Türk tarafındaki en büyük sınırlı şehridir”. Edouard Chavannes, Taşkent yerine “Şe” adının da kullanılabileceğine işaret etmektedir. Shi Guo hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Dachuan Chen, “Daluosi Zhizhan Yu Sama'erhan Zhi”, *Zhongguo Zaozhi Xuebao*, Yong 2005 Zengkan (2005 Özel Sayısı) (2005), s. 22-32; Hakkı Dursun Yıldız, “Talas Savaşı Hakkında Bazı Düşünceler”, *Cumhuriyetin 50. Yılına Armağan Edebiyat Fakültesi*, (1973), s. 77; Babayar, Gaybullah, “Batı Köktürk ve Orta Asya Bozkır Hanlıklarının Sikkelerindeki Damgalar”, *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 1/1 (2014), s. 9-29; İbnü'l Esir, *el-Kâmil fi't-târîh*, Dârü'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1407/1987, Cilt 4. s. 281; Yakût El-Hamevi, *Mu'cemu'l-Buldan*, Dâr Sâdır (yaymevi), Beyrut 1979, C 4. s. 308-309; Edouard Chavannes, *Çin Kaynaklarına Göre Batı Türkleri*, Selenge Yayınları, İstanbul 2013, s. 184. Çalışmamızda Çin kaynakları esas alınacağı için devletten bahsedilirken Çince karşılığı olan Shi Guo kullanılacaktır.

11 Gao Xianzhi (高仙芝).

12 Gaoguoli (高句丽), Tang hanedanlığının kuzey doğusunda bulunan bir devlettir. Günümüzde Kuzey Kore sınırları içerisinde yer almaktadır.

13 Hexi (河西), güneyinde Tibet, kuzeyinde Türk kavimlerinin bulunduğu bölgeye verilen addır. Burası Tang hanedanlığının Batı Bölgesi ile bağlantısını sağlayan bir koridor görevi görmektedir.

sayesinde kısa sürede kendisini fark ettirmiştir.¹⁴

738-739 yılları arasında Anxi Askerî ve Sivil Valiliği'nde görev yapmıştır. 740-742 yılları arasında görev ve sorumlulukları genişletilmiştir. Kaiyuan'ın¹⁵ son, Tianbao'un¹⁶ ilk yıllarında Gao Xianzhi, Anxi Sınır Garnizonu Komutan Yardımcılığı görevine getirilmiştir. Orta Asya'ya düzenlediği başarılı seferler sonucunda birçok bölgeyi Tang hanedanlığı sınırlarına katmış, hanedanlığın istikrar ve refahı için büyük başarılar kazanmıştır. Bu başarılarının sonucunda İmparator Tang Xuanzong tarafından Kuça Valiliği görevine getirilmiştir. Görev süresi boyunca Shi Guo'nun stratejik öneme sahip olduğunun farkında olan Gao Xianzhi, bölgede tam bir güç sahibi olmak istemiştir. Yakın tarihte Göktürkler ve Türgişler dağılmıştır. Bu kavimlerin ardılları bölgede dağınık halde yaşamaktadır. Shi Guo, coğrafi olarak uygun konumdadır ve İpek Yolu güzergâhı üzerinde bulunmaktadır. Hem güvenli hem de ekonomik olarak elverişli olan bölge Göktürk ve Türgiş ardıllarının ilgisini çekmektedir. Burada yeniden kurulabilecek bir Türk birliğine engel olmak isteyen Gao Xianzhi, Shi Guo üzerinde devamlı baskı kurmaktadır. Bu baskılar sonucunda Shi Guo Tudunu olan Bagatur Tudun'u yakalamış ve öldürmüştür. Tudun'un oğlu kaçarak diğer devlet ve kavimlerden yardım istemiştir. Tudunun oğlunun yardım çağrısına Abbasî Devleti olumlu karşılık vermiştir. Gao Xianzhi'nin Shi Guo üzerinde baskı kurma çabası, Abbasî Devleti komutanlarından Ebû Müslim'in doğuya ilerleme isteği sonucunda Gao Xianzhi'ya bağlı birlikler ve Abbasî Devleti'ne bağlı Ziyad b. Salih komutasındaki birlikler Shi Guo sınırları içerisinde yer alan Talas Ovası yakınlarındaki Atlah Mevkiinde karşı karşıya gelmiştir.¹⁷

Tarihi kaynaklarda Abbasî ve Alevî ismine 749 yılına kadar pek rastlanmamaktadır.¹⁸

14 Eski Tang Tarihi, 104. Bölüm http://www.guoxue.com/shibu/24shi/oldtangsu/jts_108.htm, adresinden 02.05.2018 tarihinde, 13.39'da erişilmiştir.

15 Kaiyuan (开元): Tang Xuanzong'un hükümdarlığının ilk yirmi dokuz yılına (713-741) verilen addır.

16 Tianbao (天宝): Tang Xuanzong'un hükümdarlığının sonraki on dört yılına (742-756) verilen addır.

17 Ayrıntılı bilgi için bk. Nuray Pamuk Öztürk, Çin Medeniyeti: Tarih, Kültür, Edebiyat, Felsefe "Prof. Dr. Bülent Okay'ın 35. Meslek Yılı Anısına", *Kıtap Bölümü: Tang Hanedanlığı Generallerinden Gao Xianzhi'nin Hayatı ve Askerî Görevleri*. Kesit Yayınları, İstanbul 2018, s. 135-150. Eski Tang Tarihi, 104. Bölüm http://www.guoxue.com/shibu/24shi/oldtangsu/jts_108.htm adresinden 02.05.2018 tarihinde 13.39'da erişilmiştir.

18 Prof. Dr. Yıldız, Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, Cilt 3, sayfa 19-20'de bu durumun sebebini şöyle açıklamaktadır: 749 yılının başlarına kadar "Abbasî" ve "Alevî" kelimeleri, kaynaklarda açık bir şekilde ifade edilememektedir. Bunun sebebi ise bu iki adın ayrı ayrı

Emevî yönetimine karşı faaliyetlerde bulunan Haşimilerin yöneticiliğini uzun süre Hz. Ali taraftarları yürütmüştür. Emevî soyundan gelenlerin sert karşılıklar verdiği çatışmalar yaşanmış, Hz. Ali taraftarları çok fazla kayıp vermiştir.¹⁹ Abbasî soyundan gelenlerin öncülüğünde ve Ebû Müslim'in yönetiminde hareket eden isyancılar 745 yılından itibaren Horasan, Humeyme ve Kufe'de Emevîlere karşı faaliyet göstermeye başlamıştır. Onların bu faaliyetleri sonucunda 749 yılında Ebû'l-Abbas Abdullah es-Seffah, Kufe'de Abbasî Halifesi ilan edilmiştir. Son Emevî halifesi II. Mervan ayaklanmalara bir süre daha direniş gösterse de 750 yılında ordusu Zap Savaşı'nda yenilgiye uğramış, kendisi ise Busir'de öldürülmüştür. Böylelikle Emevî dönemi son bulmuş, Abbasî dönemi başlamıştır. Ebû'l-Abbas Abdullah es-Seffah halife ilan edilerek Abasî Devleti'nin kurucusu olmuş ve İslâm dünyasının başına geçmiştir.²⁰

Ebû'l-Abbas es-Seffah, katı bir yönetim politikası uygulamıştır. Ancak bu katı politika dahi ardi ardına çıkan isyanlara engel olamamıştır. Abbasiler, yeni kurulan bir devlet olduğundan yönetim sistemi henüz tam olarak düzene sokulamamıştır. Bu durumu fırsat bilen isyancılar sık sık harekete geçmektedir. Ayaklanma çıkaranlar arasında Belka, Cezire, Havran ve Şam halkları ile Vali Meczee'nin önderlik ettiği Kinnesrinliler bulunmaktadır.²¹ İsyanların bastırılmasında Halifenin kardeşi Ebû Cafer el-Mansur ve Abbasî Devleti'nin kurulmasında önemli katkıları olan Ebû Müslim önemli rol oynamıştır. Ebû'l-Abbas es-Seffah döneminde Ebû Cafer el-Mansur ve Ebû Müslim komutasında başarılı seferler yapılmış, birçok yeni bölge Abbasî Devleti topraklarına katılmıştır. Ebû'l-Abbas es-Seffah ölünce de yerine kardeşi Ebû Cafer el-Mansur halife olmuştur (754-775).

Talas Savaşı, Ebû'l-Abbas es-Seffah'ın halifeliği döneminde yaşanmıştır. Bu sebeple çalışmada, Ebû Cafer el-Mansur'un halifelik dönemi hakkında bilgi

---

söyleminin yanı sıra ortak bir söylemlerinin de bulunmasıdır. Bu söylemler; Beni Haşim, Haşimiler ve Ehl-i Beyt'dir. Abbasiler ve Aleviler, hilâfetin kendi hakları olduğuna ve Emevîlerin bu hakkı gasp ettiğine inanmaktadır. Bu yüzden Emevîlere karşı mücadele etmektedir.

19 Hakkı Dursun Yıldız, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, Çağ Yayınları, İstanbul 1986, Cilt 3, s. 19.

20 Ayrıntılı bilgi için bk. Yıldız, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, s. 19-40; Nesimi Yazıcı, *İlk Türk İslam Devletleri Tarihi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2012, s. 8-12.

21 İbn Kesir, *El Bıdaye Ve'n – Nihaye-Büyük İslam Tarihi*, Ebu'l-Abbas Es-Seffah'ın Müstakil Olarak Halife Olması, Otoritesini Yerleşirmesi ve Halka Güzel Bir Yönetim Sergilemesi, çev. Mehmet Keskin, Çağrı Yayınları, C 10, Bölüm 2, s. 92-98, <http://islamiyontem.net/kitaplar/İslam%20Tarihi/islamtarihi/islamtarhiibnikesir/indexana.htm>, 04.05.2018 tarihinde, 14.57'de ulaşılmıştır

verilmeyecektir. Ancak Abbasî Devleti'nin Horasan Valisi Ebû Müslim ve Ebû Müslim'in komutanlarından Ziyad b. Salih hakkında bilgi vermek faydalı olacaktır. Ziyad b. Salih, Talas Savaşı'nda Abbasî ordusuna komuta etmiştir.

Tam adının Ebû Müslim Abdurrahmân b. Müslim el-Horâsânî olduğu aktarılmaktadır. Doğum yeri ilgili net bir bilgi bulunmamaktadır ancak doğum tarihi ile ilgili hicretin yüzüncü yılına (718-719) işaret edilmektedir. İleri görüşlü, akıl sahibi ve tedbirli biri olarak nitelendirilmektedir.²²

Ebû Müslim, Abbasî Devleti'nin kuruluşunda önemli rol oynamıştır. Horasan'da yürüttüğü faaliyetleri, Emevîlerin yönetim merkezine çok uzak olması sebebiyle etkili olmuş ve bölge kısa sürede Abbasîlerin eline geçmiştir. Horasan'ın Abbasî soyundan gelenlerin eline geçmesi Abbasî Devleti'nin kuruluşunu hızlandırmıştır. Ebû Müslim, devletin kuruluş sürecindeki katkılarından ve başarılı politikalarından dolayı Halife Ebû'l-Abbas es-Seffah tarafından Horasan Valiliği görevine getirilmiştir. Elde ettiği başarılar hem halkın hem de askerlerinin gözünde itibar kazanmasını sağlamıştır. İç huzuru sağlayıp, isyanları bastırdıktan sonra dış seferlere başlamıştır. Bu seferlerden bir tanesi de Ziyad b. Salih'in komutasındaki ordunun Tang hanedanlığı Generallerinden Gao Xianzhi ile karşı karşıya geldiği Talas Savaşı'dır. 751 yılında gerçekleşen Talas Savaşı'nda Gao Xianzhi'nin ordusundan ayrılan Karlukların yardımı ile Ziyad b. Salih önemli bir zafer kazanmıştır. Kazanılan savaş Tang hanedanlığının Batı Bölgesinde²³ güç kaybetmesini, Karlukların bölgede etkin konuma gelmesini hızlandırmıştır.

Ziyad b. Salih'in doğum tarihi hakkında net bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak soyunun Haşimilerden geldiği aktarılmaktadır.²⁴ Hem Abbasî Devleti kurulmadan önce yürütülen faaliyetlerde hem de devlet düzeninin sağlanmaya çalışıldığı dönemde önemli görevler almıştır. Ebû Müslim'in emriyle başta Şerik b. Şeyh el-Mehrî'nin önderliğinde çıkan isyan olmak üzere birçok isyanın bastırılmasında başarılı olmuştur. Talas Savaşı'nda kazandığı başarı ile hem Ebû Müslim hem

22 Ebû Müslim hakkında ayrıntılı bilgi için bk. İbn Kesir, *El Bidaye Ve'n – Nihaye-Büyük İslam Tarihi*, Ebû Müslim El-Horasanî'nin Biyografisi, çev. Mehmet Keskin, Çağrı Yayınları, Cilt 10, Bölüm 2, s. 117-128, <http://islamiyontem.net/kitaplar/Islam%20Tarihi/islam tarihi/islam tarihi/ibnkesir/indexana.htm>, 04.05.2018 tarihinde, 15.11'de ulaşılmıştır.

23 Batı Bölgesi (Xiyü-西域): Tang hanedanlığı döneminde Çin'in kuzey, batı ve kuzeybatı bölgelerinde yer alan ülkelerin topraklarını nitelemek için kullanılan genel bir tabirdir. Bu bölge zaman zaman Tang hanedanlığı yönetimine girmiştir.

24 Patricia Crone, *The Nativist Prophets of Early Islamic Iran: Rural Revolt and Local Zoroastrianism*, Cambridge University Press, Newyork 2012, s. 114.

de Halife tarafından onurlandırılmıştır. Ancak sonraki dönemde Halife, Ebû Müslim'in güçlenmesinden rahatsız olmuş ve onu yönetimi için bir tehdit olarak görmüştür. Halife, Ebû Müslim'i ortadan kaldırma görevini Ziyad b. Salih'e vermiştir. Halifeye ve yönetime sonsuz bir bağlılık duyan Ziyad b. Salih bu görevi kabul etmiş, 752-753 (Hicri 135 yılı) yılları arasında Ebû Müslim'e karşı ayaklanma çıkarmıştır. Ancak bu ayaklanma başarılı olamamıştır. Ebû Müslim, Ziyad b. Salih'in çıkardığı ayaklanmayı kolaylıkla bastırmıştır. Ziyad b. Salih bu ayaklanmanın bedelini canıyla ödemiştir.²⁵

Talas Savaşı'nın Sonuçları

Tang hanedanlığı generallerinden Kuça Valisi Gao Xianzhi, Ziyad b. Salih'in komuta ettiği Abbasî kuvvetleri karşısında yenilgiye uğramış ve sadece birkaç bin askerle geri çekilebilmiştir. Gao Xianzhi'nın geri çekildiği bölgelere Türkler yerleşmiştir. Böylelikle Tang hanedanlığı, Batı Bölgesi olarak adlandırılan bölgedeki baskın güç konumunu kaybetmiştir ve sonraki dönemlerde de bölgede hâkimiyet kuramamıştır. Ancak Abbasî Devleti ile olan siyasi ilişkilerinde değişiklik olmamış, Tang hanedanlığı yenilginin intikamını alma siyaseti gütmemiştir. 752 yılında Abbasî Devleti'nin üç defa Tang hanedanlığına elçi göndermesini ve sonraki dönemde de Tang hanedanlığının Abbasî Devleti'nden askeri yardım talep etmesini bu duruma örnek olarak gösterebiliriz.²⁶ Ancak Talas Savaşı sonrası Tang-Abbasî ilişkilerine etki eden başka etmenler de vardır.

Talas Savaşı'ndan sonra Tang hanedanlığı sınırları içerisinde çıkan Anshi İsyanı²⁷ bu sebeplerin başında gelmektedir. Bu isyan, An Lushan İsyanı veya Tianbao İsyanı²⁸ olarak da adlandırılmaktadır. An Lushan İsyanı, 755 yılında başlamış, yaklaşık on yıl devam etmiştir. İsyan, An Lushan'ın²⁹ önderliğinde başlamıştır.

25 Crone, *age.*, s. 115.

26 Yingde Guo, *Zhongguo A La Bo Guanxishi*, Beijing Daxue Chubanshe, Beijing 2015, s. 47.

27 Anshi İsyanı (Ānshǐ Zhīluàn- 安史之乱)

28 Tianbao İsyanı (Tiānbǎo Zhīluàn- 天宝之乱), Tang hanedanlığı imparatorlarından Tang Xuanzong'un hükümdarlığı döneminde çıkmıştır. Tang Xuanzong'un hükümdarlığının ilk yirmi dokuz yılı Kaiyuan (开元), sonraki on dört yılı Tianbao (天宝) olarak adlandırılmaktadır. Anshi Ayaklanması, Tianbao'un son yılı olan 755 yılında çıkmıştır. Bu sebeple ayaklanmanın Tianbao İsyanı olarak adlandırılması olma ihtimali vardır.

29 An Lushan (安祿山)'ın, Tujüe (突厥-Türk) soyundan geldiği, gençliğinin sınırdaki bölgelerde geçtiği, birçok etnik ulusun dilini konuşabildiği ve Soğd'ların siyaset ve ticaret işlerine müdahale edebildiği aktarılmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bk. Zhu, Li-an, "Da Tang Zai Daluosi Diule Shenme?," *Zhongguo Jingying Bao*, -/E02 (2015), s. 1-3.

Ayaklanmada, An Lushan'ın ikinci oğlu An Qingxu³⁰ (? - 759), An Lushan'ın yakın arkadaşı Shi Siming³¹ (703-761) ve Shi Siming'in ikinci oğlu Shi Chaoyi³² (? - 763) önemli görevlerde yer almıştır.

An Lushan, başkent Chang-an'ın kuzeyinde yer alan Tang hanedanlığı topraklarında görevli bir generaldir. Yingzhou'da (günümüz Liaoning, Chaoyang) doğmuştur. Bu bölge, dönemin önemli ticaret merkezlerinden bir tanesidir. Burada, Kitan ve Xi'ler (奚族) başta olmak üzere birçok devlet, Doğu Asya ticaretinin merkezini oluşturmaktadır. An Lushan, Sanzhen Askerî Valisi olduktan sonra İpek Yolu üzerinde düzenlemeler yapmıştır. Gelişen İpek Yolu, bu devletlerin daha fazla ilgisini çekmiştir. Ayrıca An Lushan'ın Soğd Zerdüşt dininin lideri konumunda olduğu ve kendisine “*Işık Tanrısının Cisimleşmiş Hali*” denildiği aktarılmaktadır.³³ Talas Savaşı'nın ardından din değiştirmek istemeyen Soğdlar, Tang hanedanlığının iç kesimlerine doğru ilerlemiştir. İç kesimlere göç eden bu kişiler Yingzhou'yu hareket merkezi olarak belirlemiştir. Bu ticaret merkezine yerleşen halk, yerel halk ile siyasi, ekonomik ve toplumsal anlamda uyum sağlamıştır. Yingzhou'da askerî ve mali gücü olan yeni bir grup oluşmaya başlamıştır ve bu grup Tang hanedanlığının kuzeydoğusunda önemli bir güç haline gelmiştir. Bölgedeki gücü iyi organize eden An Lushan, 755 yılında Tang hanedanlığına karşı isyan etmiştir.

İsyan sonucunda Tang hanedanlığının doğu başkenti Luoyang işgal edilmiştir. An Lushan, burada Yan (燕) adını verdiği bir devlet kurup kendisini imparator ilan etmiştir. An Lushan'ın bu kadar büyük bir isyan çıkartabilmesinin sebebi Tang hanedanlığının askerî sisteminde aksaklıkların bulunması ve An Lushan'ın bu aksaklıkların farkında olmasıdır.³⁴

Tang Xuanzong, yönetime geçtiği tarihten itibaren düzenli bir yönetim politikası sergilemiştir. 730 yılından sonra soylu bir aileden gelen ve sert bir general olan Li Linfu, imparatoru etkisi altına alarak askerî alanlarda istediği değişikliklerin

30 An Qingxu (安庆绪)

31 Shi Siming (史思明)

32 Shi Chaoyi (史朝义)

33 Zhu, agm., s. 1-3.

34 Tang hanedanlığının sınırları genişleyince halk için askerlik görevi ağır gelmeye başlamıştır. Bir çiftçinin bile askerlik için kendi memleketinden çok uzaktaki sınır bölgesine kadar gitmesi gerekmektedir. Bu durum sonucunda asker kaçakları artmıştır. Askere alınan kişilerin gönülsüzlüğü ve yetenekli olmamaları, ordunun nitelik bakımından zayıflamasına neden olmuştur. Gao Xianzhi gibi başarılı generallerin, başarısızlık ve benzeri sebepler gösterilerek öldürülmeleri ile ordu sistemindeki aksaklıklar daha belirgin bir şekilde ortaya çıkmaya başlamıştır.

yapılmasını sağlamıştır. Li Linfu'nun çabaları ile sınır ordularını daha da güçlendirmek için asker takviyesi yapılmıştır. Araştırmacı Keay, bu dönemde imparatorun altı yüz bin kişilik ordusunun neredeyse yüzde seksen beşinin sınırlara konuşlandırıldığından bahsetmektedir.³⁵ Profesyonellerden oluşan bu orduların sınırlarda zafer kazanması da kaçınılmazdır. Bu sayede hanedanlığın sınırları genişlemiştir ancak iç kesimlerde çıkabilecek büyük bir isyana karşı koymak için yeterince asker bulunmamaktadır.

An Lushan önderliğinde, başkent Chang-an'a bu kadar yakın mesafede çıkan isyanı basturmak için yeterince askerî gücü bulunmayan imparator, Uygurlardan ve Abbasi Devleti'nden yardım istemiştir. Bu dönemde Uygurlar, giderek güçlenen bir konuma sahiptir. 745 yılında Ötüken'de devlet kuran Uygurlar, Göktürklerin yıkılması ile daha da güçlenmiştir. Abbasî Devleti ise 751 yılında kazandığı zaferden sonra kendi içlerinde çıkan sorunları çözmeye yönelmiştir. Ancak iki devlet de Tang hanedanlığının yardım isteğine olumlu cevap vermiştir. Prof. Dr. Yazıcı'ya göre, yardım talebi üzerine Abbasî Devleti ve Tang hanedanlığı arasındaki ilişkiler normalleşmiş, dört ila on bin kişilik bir Müslüman ordusu isyanın bastırılması için yardıma gitmiştir.³⁶ Uygurlar ise bu süreçte dört defa Tang hanedanlığına asker göndermiştir. Yaklaşık on yıl devam eden isyan bastırıldıktan sonra Tang İmparatoru, Müslüman askerlerden isteyenlerin Tang hanedanlığında kalmalarına izin vermiştir. Bu izin sonucunda askerlerin bir kısmı tüccar ve devlet görevlisi olarak Tang hanedanlığı sınırları içerisinde yaşamaya başlamıştır. Bu askerler, yerleştikleri bölgelerde Çinliler ile evlenmiş ve kendi dinlerini yaşamaya devam etmiştir. Bu durum Çin topraklarında İslâm kültürünün hissedilmesinde önemli bir yere sahiptir. Bu dönemde İslâm kültürüne olan ilgi artmıştır. Bunun sonucunda da Tang hanedanlığında İslâm konusunda eserler ortaya konulmaya başlanmıştır.

Talas Savaşı ile ilgili bilgi veren Çin kayıtları içerisinde, Tong Dian önemli bir yere sahiptir. Tong Dian'in yazarı Du You'un yeğeni Du Huan, Talas Savaşı'na katılmış ve esir düşmüştür. On yıldan fazla Kufe'de yaşamak zorunda kalan Du Huan'ın, Tang hanedanlığına döndükten sonra savaş hakkındaki bilgileri Du You'a aktardığı düşünülmektedir.

Uygurların Tang hanedanlığına verdiği destek iki devlet arasındaki ilişkilerin

35 John Keay, *Çin Tarihi*, çev. Neşe Kars Tayanç-Dinç Tayanç, İnkılâp Kitapevi, İstanbul 2008, s. 272.

36 Yazıcı, *age.*, s. 40.

gelişmesinde çok etkili olmuştur. Yardımlarından dolayı Tang İmparatoru, Uygurlara birçok hediye göndermiştir. Bu hediyeler arasında on bin top ipek olduğu ve Tang hanedanlığının her yıl Uygurlara 20.000 top ipek vermeyi vaat ettiği aktarılmaktadır.³⁷ Uygurların ve Abbasî Devleti'nin yardımı ile isyan bastırılmıştır fakat bu durumdan Çin toplumu ekonomik, askerî ve siyasi olarak olumsuz etkilenmiştir.

An Lushan İsyanı, Tang hanedanlığının Talas Savaşı sonrası İpek Yolu üzerinde sarsılan etkisini daha da olumsuz yönde etkilemiştir. Bu döneme kadar geniş bir bölgede hüküm süren hanedanlığın batı sınırı, Orta Asya'dan Longyou'a (günümüz Gansu Bölgesinin güneydoğusu) kadar uzanmaktadır. Ancak Talas Savaşı ve An Lushan İsyanının ardından Orta Asya, Abbasîlerin ve Türklerin; Hexi Koridoru ise Tibetlilerin eline geçmiştir. Tang hanedanlığı sınırları içerisinde kalan İpek Yolu ise yeterince beslenemediği için zayıflamaya başlamıştır. Bu durumun sonucunda ise tüccarlar daha canlı ve güvenli olan yollara yönelmiştir. Uygurlar ve Türk soyundan gelen diğer devletler kuzeybatıda güçlenirken, Müslüman tüccarlar ticaret için kara İpek Yolu yerine, deniz yolunu tercih etmeye başlamıştır.³⁸

Önce Talas Savaşı'nın kaybedilmesi, sonrasında An Lushan İsyanı'nın çıkması Tang hanedanlığının askerî sisteminde de büyük sorunlara neden olmuştur. Gao Xianzhi, Talas Savaşı'nda on binlerce asker kaybetmiştir, aynı şekilde An Lushan'a bağlı birlikler ve isyan sürecinde An Lushan'a destek veren birliklerinde kaybedilmesi ile Tang ordusu, asker sayısı ve niteliği bakımından zayıflamıştır. Ordu sistemindeki eksikliklerin giderilmesi zaman almıştır. Bu süreçte askerî güç bakımından zayıf olan Tang hanedanlığının sınırları daralmıştır.

Bu durumu fırsata çeviren ise Tang hanedanlığının güneyinde bulunan Tibet olmuştur. Tang hanedanlığına karşı harekete geçen Tibet, Hexi Koridorunu ele geçirerek, Batı Bölgesi ile hanedanlığın doğusunda yer alan bölgelerin bağlantısını kesmiştir. Batı Bölgesi'nde kalan Tang askerleri diğer devletlerin akınlarına maruz kalmıştır. Tang hanedanlığına bağlı yerel yönetimler Uygurlar ile iyi ilişkiler kurarak bir süre daha varlıklarını sürdürmüştür.³⁹

37 Özkan İzgi, *Orta Asya Türk Tarihi Araştırmaları*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2014, s. 142.

38 Ayrıntılı bilgi için bk. Guo, Yingde, *age.*, s. 17; Meicun Lin, "Daluosi Cheng Yu Tang Dai Sichou Zhilu", *Journal of Zhejiang University (Humanities and Social Sciences Edition)*, 46/5 (2016), s. 1-15.

39 Ayrıntılı bilgi için bk. Zhu, agm., s. 1-3; Lansong Lin, Yangyong Lin, "Tang Chao Jiji Xiang Zhongya Diqiu Jinqu De Yiyi-Daluosi Zhanyi Dui Tang Chao Zai Zhongya Diqiu De Yingxiang", *Heihe Journal*, 195/10 (2013), s. 59-61.

Talas Savaşı'nda Abbasî kuvvetlerinin yanında yer alan Karluklar, Suyab ve Talas bölgesine gelmiş, Türkişlerin bazı bölgeleri ile Batı Göktürklerin eski merkezlerini ele geçirmiştir. Aynı zamanda İpek Yolu'nun bir kısmını kontrol altına almıştır. Karlukların bu bölgeye gelmesi ile Batı Bölgesi'nde Türk nüfusu tekrar canlanmıştır. Bir zamanlar Gao Xianzhi'nin korktuğu gerçekleşmiş ve Türk birliği kurulmaya başlamıştır. Karluklar, Türk birliğinin kurulmasında önemli rol oynamıştır. 751 yılından sonra iç düzeni sağlamada önemi adımlar atan Karluklar, Çiğil, Yağma ve Tohsiler ile birlikte 766 yılında Karahanlı Devleti'nin temellerini atmıştır.

Türk kavimlerinin Müslüman Araplar ile karşılaşmaları Talas Savaşı'ndan önceki dönemlere dayanmaktadır.⁴⁰ Sasanî İmparatorluğu'nun yıkılmasının ardından Müslüman Araplar doğu yönünde ilerlemeye başlamıştır. Bu ilerleme sırasında karşılıklı Türk boy ve devletleri de çıkmıştır. Emevîler döneminden itibaren Türk kavimleri ve Müslüman Araplar arasındaki ilişki genel olarak savaş ve mücadele şeklindedir. Bu sebeple de İslâmiyet, Türklerin arasında fazla rağbet görmemiştir. Müslüman Araplar ve Türk kavimleri arasında yaşanan mücadele dönemi Türklerin İslâmiyet'i kabul etmelerini geciktirmiştir diyebiliriz.

Bir dinin benimsenmesinde farklı etmenler söz konusudur. O dinin özelliklerinin araştırılarak, öğrenilerek kabul edilmesi; hükümdarın din değiştirmesi ile ona bağlı toplumun da dininin değişmesi; kılıç zoruyla bir dinin zorla kabul ettirilmesi bu etmenlerden bir kaçıdır. Ancak bunlardan ilki hariç hiçbirinde kişi, tamamen kendini o dine mensup olarak hissetmediği için (istisnalar mutlaka vardır) hükümdar ölünce veya başka bir devletin himayesine girince, aksi söylenmediği müddetçe, dini bırakmasında bir engel oluşmayacaktır. Hz. Muhammed vefat ettikten sonra İslâmiyet'i kabul eden topluluklardan sahte peygamberlerin çıkması, bu topluluklardan bazılarının İslâmiyet'ten ayrılıp kendi dinlerini kurması, bazılarının eski dinlerine dönmesi bu duruma örnek olarak gösterilebilir. Bir dinin özelliklerinin araştırılarak, öğrenilerek, barışçıl yollarla benimsenmesi hem o dinin kabul edilmesini kolaylaştırır hem de kabul eden kişinin dine bağlılığını sağlamlaştırır. Talas Savaşı'ndan sonra Türkler arasında İslâmiyet yayılmıştır ancak bu durum bazı kaynaklarda söylendiği gibi Türklerin kısa süre

40 Ayrıntılı bilgi için bk. Emel Esin, "İslam İle Karşılaşan İlk Türkler", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, 7/3-4 (1979), s. 31-86; Bahattin Keleş, "Talas Savaşı'nın Türklerin İslamiyet'i Kabul Etmelerindeki Yeri ve Önemi", *Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı*, -/225(2016),s. 83-96; A. Yaşar Ocak, "Türkler ve İslamiyet: Türklerin Müslümanlığı Tarihine Dair Bir Sorgulama", *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Semih TEZCAN'a Armağan*, 13/13 (2013), s. 251-260.

içerisinde, kitleler halinde İslâmiyet'i kabul etmesi şeklinde olmamıştır. Türk nüfusunun ağırlıklı olduğu bölgeleri, Türk kökenli devlet ve boyların sayısını göz önünde bulundurursak, İslâmiyet'in Türkler arasında yayılması ve kabul edilmesi muhtemelen yüzyıllar sürmüştür. Nitekim Abbasî Devleti, sınırlarını korumak, doğuda ve batıda İslâmiyet'i yaymak için uzun yıllar mücadele etmiştir. Bu sebeple Talas Savaşı sonucunda Türklerin kısa süre içerisinde kitleler halinde İslâmiyet'i kabul ettiklerini söylemek yerine, bu savaşın; Türklerin, İslâmiyet'i tanıma ve kabul etmelerini hızlandırdığını söylemek daha doğru olur düşüncesindeyim.

Müslüman Araplar ile Türklerin mücadele dönemlerinde İslâmiyet'i kabul eden Türkler mutlaka olmuştur, bu durum karşılıklı etkileşimin bir gereğidir. İki tarafın da birbirinin farklı özelliklerinden etkilenmesi son derece olağandır. Ancak Talas Savaşı, Müslüman Araplar ve Türkler arasındaki yüz yıla yakın bir süredir devam eden mücadelenin bitmesinde bir dönüm noktası olmuştur. Bu savaştan sonra bölgede yaşayan Türk kavimleri ve Abbasî Devleti ilişkileri daha önceki dönemlere oranla daha olumlu yönde ilerleme göstermiştir. Bu durum İslâmiyet'in yavaş yavaş Türkler tarafından benimsenmesine zemin hazırlamıştır. Böylelikle İslâmiyet, Orta Asya'da yayılmaya başlamış ve Türkler, dinin yayılmasında önemli rol oynamıştır. Talas Savaşı, bir nevi İslâm ve Çin medeniyetlerinden hangisinin Batı Bölgesi'nde kalacağını belirlemiştir. Araştırmacı Liu, bu konu ile ilgili şöyle söylemektedir; “*Eğer savaş Arapların aleyhine neticelenmiş olsaydı, eminim Müslümanlığa vurulacak darbenin tamiri çok güç olacaktı. Belki de Orta Asya'da yaşayan Türklerin çoğunluğu, hatta tamamı Budistliği kabul etme mecburiyetinde kalacaktı.*”⁴¹

Türkler ve Müslüman Araplar arasındaki ilişki sadece dini yönde olmamıştır. Mücadele döneminin büyük ölçüde sona ermesi ile Türkler ve Abbasiler arasındaki ilişkiler ticari bakımdan da gelişme göstermiştir. Karluklar, İpek Yolu ticaretinin bir kısmında söz sahibi olurken, Abbasiler de İpek Yolu'nun bulunduğu bölgelerdeki konumlarını sağlamlaştırmıştır.

Türk, Abbasî ilişkilerinin gelişmesi ve Türkler arasında İslâmiyet'in yayılmaya başlaması ile askerî açıdan yetenekli olan Türkler, Abbasî ordusunda görev almaya başlamıştır. Bunun yanı sıra Abbasî Devleti'nde bazı idari görevlere de Türk kökenli kişilerin getirildiği bilinmektedir.⁴² Ancak bundan önceki dönemlerde de Müslüman Arap ordusunda görev yapan Türkler vardır. Emevîler döneminde

41 En-Lin Liu, “Talas Seferi Hakkında Yapılan Bir İnceleme”, *VII. Türk Tarihi Kongresine Sunulan Bildiriler*, Türk Tarih Kurumu, 1/7 (1972), s. 414-420.

42 Hakkı Dursun Yıldız, *İslamiyet ve Türkler*, İlgî Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2015, s. 74-75.

Kuteybe b. Müslim, Maveraünnehr coğrafyasına yaptığı fetihlerde bölgede yaşayan yerel birliklerden faydalanmıştır. Ancak bu durumda gönüllülük değil mecburiyet esastır. Yani Talas Savaşı'ndan önce de Türkler, mecburi olarak Müslüman Arap ordusu için savaşmıştır. Abbasî Devleti döneminde de orduda görev alan Türkler olmuştur, bu durum görünüşte Emevîler dönemi ile aynı olsa da nitelik olarak çok farklıdır. Çünkü Abbasî döneminde orduda yer alan Türkler gönüllü olarak görev yapmıştır. Bu sebeple Talas Savaşı'nın Abbasî Devleti askeri yapısı üzerinde etkisi çok büyüktür.

Abbasî ordusunda görev alan Türk kökenli asker sayısı ilk başlarda fazla değildir. Ancak bu sayı sonraki dönemlerde artış göstermiştir. 642'den 707 yılına kadar geçen sürede (Emevî döneminde) esir düşme, antlaşma karşılığında verilme gibi nedenlerle Müslüman Arapların hizmetine giren birçok Türk bulunmaktadır. Bu kişiler özellikle askeri alanda istihdam edilmiştir. Türklerin askeri yeteneklerini göz önünde bulundurduğumuzda bu durum hiç şaşırtıcı değildir.

Türklerin, Abbasî Devleti hizmetinde görev aldıkları kadar hangi alanlarda görevlendirildikleri de önemlidir. Bazı kaynaklar Türklerin sadece esir olarak Abbasî Devleti'nde bulunduğunu aktarırken bazı kaynaklar ise orduda üst düzey görevlerde yer alan Türk kökenli kişilerden bahsetmektedir. Prof. Dr. Yazıcı, Abbasîlerin, Emevî Devleti'ni yıkmak için harekete geçtikleri dönemde Abbasî generallerinden Muhammed b. Sül'un, Merv'de görev yapan Tarhûn b. ez-zâi'nin ve Ebû Müslim'in en güvendiği adamlarından olan Tarhûn el-Cemmâl'in Abbasî idaresinde öne çıkan Türkler olduğunu aktarmaktadır. Talas Savaşı'ndan üç yıl sonra hilafet makamına getirilen Cafer el-Mansur (754-755) resmi olarak ilk defa Türkleri devlet hizmetinde görevlendirmiştir. Halife Mansur döneminde başta Zubeyr el-Türkî, Mubareket- Türkî, Hammâd et- Türkî olmak üzere birçok Türk kökenli kişi Abbasî Devleti'nde görev yapmıştır. Hatta Halife Mansur'un Bağdat şehri kurulduktan sonra burada Horasan kökenli kişiler için kışlalar kurdurduğu kaynaklarda yer almaktadır.⁴³ Bu durum Türk kökenli kişilerin Abbasî ordusunda geniş yer kapladığını göstermektedir. Türkler sadece orduda görev almamış aynı zamanda bilimsel ve kültürel faaliyetlerde de yer almışlardır.

Talas Savaşı'nın en önemli sonuçlarından bir tanesi şüphesiz Abbasîlerin, kâğıt yapım tekniğini öğrenmesidir. Talas Savaşı'na katılan Çinli askerlerin hepsi profesyonel asker değildir. Ordu içerisinde kâğıt yapım ustaları, ipek işleme ustaları, ressamlar, altın ve gümüş işleme ustaları gibi zanaatkârlar da bulunmaktadır. Bu

43 Yazıcı, *age.*, s. 43-48.

kişilerin Abbasî askerleri tarafından esir alınması ile Çin kültürüne ait özellikler Abbasîler tarafından öğrenilmeye başlanmıştır. Bunların başında ise kâğıt yapımı gelmektedir.

Kâğıt, uzun yıllar önce Çin'de kullanılmaya başlanmıştır. Çin kâğıdı ilk defa 105 yılında Cai Lun (50-121) tarafından icat edilmiştir. Cai Lun, Çin'in Doğu Han hanedanlığı döneminde yaşamıştır. 98 yılında Doğu Han hanedanlığı imparatoru tarafından sarayda el sanatlarından sorumlu memur olarak görevlendirilmiştir. Cai Lun, kâğıdı icat etmeden önce yazı yazmak için taş-bronz kaplar, tabletler, ipek kumaşlar ve bambu-tahta çıtalar kullanılmıştır. Bunların yanı sıra papirüs bitkisinden elde edilen papirüs ve ham maddesi hayvan derisi olan parşömen de yazı yazmak için kullanılmıştır. Ancak bu malzemeler ağır, yazımı, taşınması ve saklanması zor, miktarı az ve çok pahalıdır. Bu sebeple daha kullanışlı, hafif ve özellikle ucuz maliyetli bir malzemeye ihtiyaç duyulmuştur. Hikâyeye göre Cai Lun, saraydaki görevini sürdürürken daha kullanışlı ve ucuz bir yazı malzemesi arayışına girmiştir. Birçok başarısız denemenin ardından dut ağacı liflerinden kâğıt yapımını bulmuştur. Bu buluşu ile imparatorun övgüsünü kazanmıştır.⁴⁴ Bu dönemden sonra Çin kayıtları tutulurken kâğıt kullanılmış, zaman içerisinde yaygınlaşmış, ticari malzeme olarak ortaya çıkması ile diğer ülkelere gönderilmiştir. Ancak hassas bir malzeme olduğundan ithal edilmesinde zorluklar yaşanmıştır. Bu sebeple Çin dışındaki ülkelerde başlangıçta sadece önemli belgelerin yazımında kullanılmıştır.

Çin kâğıdı Müslüman Araplara Talas Savaşı'ndan önceki dönemlerde ticari malzeme olarak gitmiştir. İpek Yolu aracılığı ile Orta Asya üzerinden Müslüman Araplara ve diğer devletlere ulaştırılmıştır. Ancak bu dönemde sadece yazıma hazır kâğıdın kullanıldığı, üretiminin olmadığı dikkat çekmektedir. Talas Savaşı'nda Abbasîler tarafından esir alınan Çinliler aracılığı ile kâğıt yapım tekniği öğrenilmiştir. Bu sayede kâğıt üretimi yapılmış ve daha ucuza mâl edilmiştir.

Talas Savaşı'nın ardından ilk defa Çin dışında kâğıt üretimine başlanmıştır. İslâm dünyasının ilk kâğıt imalathanesi Semerkant'ta kurulmuştur. Üretilen kâğıt birçok ülkeye ihraç edilmiştir. Yakın Doğu'da ilk kâğıt imalathanesinin Abbasî Halifesi Harun Reşid zamanında Bağdat'ta açıldığı bilinmektedir (794-795). Bu imalathanenin açılmasında Halife Harun Reşid'in veziri Ca'fer b. Yahya el-Bermeki ve bu dönemde Horasan Valisi olan kardeşi Fazl'ın teşviklerinin büyük payı olduğu aktarılmaktadır. Daha sonrasında ise Şam, Hama, Trablusşam, Yemen

44 Su Zhan, *Kandejian De Zhongguo Kejishi*, Zhonghua Shuju, Beijing 2012, s. 98-99.

ve Kahire’de kâğıt imalathaneleri açılmıştır. 987 yılında ise İslâm dünyasında altı farklı kâğıt çeşidinden söz edilmektedir.⁴⁵

Kâğıdın miktarının artması ulaşılabilirliğini de arttırmıştır. Bu durumla doğru orantılı olarak kitap sayısında da artış görülmüştür. Kitapların sayısının artması kitap fiyatlarını düşürmüş ve her kesimin kitaplara ulaşmasını kolaylaştırmıştır. Kitapların her kesim tarafından ulaşılır olması da eğitim faaliyetlerinin artmasına imkân sağlamıştır. Halkın eğitim ve kültür seviyesi yükselmiştir. Prof. Dr. Yazıcı’ya göre medreselerin kurulmasından önceki dönemlerde eğitim-öğretim faaliyetleri yürüten yerler arasında kitap dükkânları da bulunmaktadır. Bu dükkânlar, birçok kitaba aynı anda ulaşılması ve sahiplerinin kültürlü insanlar olmaları sebebiyle insanların fikir alışverişi yapabildikleri, merak ettikleri konuları araştırabildikleri bir eğitim yeri haline gelmişti.⁴⁶ Bu durum kâğıt imal edilen şehirlerin, eğitim ve kültür seviyelerinin yükseldiğinin bir göstergesidir.

Abbasî seferleri aracılığı ile kâğıt yapım teknikleri batılı ülkelere ulaşmıştır. Kâğıt ilk olarak İslâm fetihleri ile birlikte İspanya’ya gitmiştir. İspanya ve Sicilya’dan da ticaret yoluyla Avrupa ülkelerine ulaşmıştır. Ancak uzun bir süre kâğıt imalatı konusunda bir girişim olmamıştır. Müslümanların Endülüs’ü ele geçirmesinden sonra Avrupa’nın ilk kâğıt imalathanesi Belensiye (Valencia)’de kurulmuştur. 1276 yılına kadar Avrupa ülkeleri kâğıt ihtiyaçlarını Sicilya ve Yakın Doğu’da üretim yapan kâğıt imalathanelerinden karşılamıştır. 1276 yılından sonra ise Avrupa’nın farklı ülkelerinde kâğıt imalathaneleri kurulmaya başlamıştır.⁴⁷ 1276’da İtalya’da, 1348’de Fransa’da, 1390’da Almanya’da, 1495’te İngiltere’de ve 1690’da Amerika’da kâğıt imalatına başlanmıştır.

Sonuç

Talas Savaşı’nın sonuçları incelendiğinde, Arap ve Çinli araştırmacıların ortaya koydukları bilgiler arasında çok fazla fark bulunmamaktadır. Ancak Çin tarihi kayıtlarında daha ayrıntılı bilgiye rastlanmaktadır. Talas Savaşı, Tang hanedanlığı ve Müslüman Araplar arasında o tarihe kadar yaşanmış en büyük askeri mücadeledir. Bu mücadelenin galibi Abbasî Devleti olmuştur. Gao Xianzhi, ordusundan kalan birkaç bin askerle geri çekilmek zorunda kalmıştır. Ancak dikkat

45 Ayrıntılı bilgi için bk. Chen, agm., s. 22-32; Hakkı Dursun Yıldız, *Talas Savaşı Hakkında Bazı Düşünceler*, s. 71-82; Osman Ersoy, “Kâğıt”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 2001, C 24, s. 163-166.

46 Yazıcı, Nesimi, *age.*, s. 39.

47 Ayrıntılı bilgi için bk. Yıldız, *Talas Savaşı Hakkında Bazı Düşünceler*, s. 71-82; Liu, Chen, “Dui Daluosi Zhizhan de Duoyuan Jiede”, *Journal of Baicheng Normal University*, 26/4 (2012), s. 52-55.

etmemiz gereken noktalardan bir tanesi Abbasîlerin neden Tang hanedanlığının iç kesimlerine doğru ilerlemediğidir. Savaş sonucunda Ziyad b. Salih'in ordusu, Tang hanedanlığının iç kesimlerine kadar ilerlememiştir. Bunun sebebi hanedanlığın tamamını ele geçirecek askerî güç ve desteği bulunmamasıdır. Ayrıca bilmediği bir coğrafyada tuzağa düşmesi, yenilgiye uğraması ve bütün askerlerini kaybetme ihtimalinde bulunmaktadır. Bu sebeple iç kesimlere ilerlememiş ve savaş esnasında kendilerine destek veren Karlukların bölgeye yerleşmesine izin vermiştir. Bu savaş, Abbasî Devleti ve Tang hanedanlığı arasında daha sonraki dönemlerde sürececek olan bir mücadeleye veya siyasi olarak iki devletin ilişkilerinde bir bozulmaya neden olmamıştır.

Ancak göz ardı etmememiz gereken bir nokta vardır. Talas Savaşı; hem Çinlilerin, hem Müslüman Arapların hem de Türklerin siyasi, kültürel ve askerî alanda gelişmesinde, yenilenmesinde ve Orta Asya'nın tarihi değişiminde önemli bir yere sahiptir. Bölgenin siyasi yapısı yeniden şekillenmiştir. Kültürel etkileşimler yaşanmış ve Çin'deki pek çok buluş Arap dünyası üzerinden diğer ülkelere yayılmıştır. Sosyal açıdan da büyük değişimler yaşanmış ve bunun sonucunda İslamiyet'in Türkler arasında ve Çin topraklarında yayılması hızlanmıştır.

Kaynaklar

Babayar, Gaybullah, “Batı Köktürk ve Orta Asya Bozkır Hanlıklarının Sikkelerindeki Damgalar”, *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 1/1 (2014), s. 9-29.

Chavannes, Edouard, *Çin Kaynaklarına Göre Batı Türkleri*, Selenge Yayınları, İstanbul 2013.

Chen, Dachuan, “Daluosi Zhizhan Yu Sama'erhan Zhi”, *Zhongguo Zaozhi Xuebao*, Yong 2005 Zengkan (2005 Özel Sayısı) (2005), s. 22-32.

Cihanyandı, Mukaddes, “Tang Hanedanlığı Dönemi'nde Bir Cariye: YangGuifei (杨贵妃)”, *CurrentResearch in SocialSciences*, 2/2 (2016), s. 58-66.

Crone, Patricia, *The Nativist Prophets of Early Islamic Iran: Rural Revoltand Local Zoroastrianism*, Cambridge University Press, Newyork 2012.

Ersoy, Osman, *Kâğıt*, TDV İslam Ansiklopedisi, 2001, Cilt 24.

Esin, Emel, “İslam ile Karşılaşan İlk Türkler”, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi, 7/3-4 (1979), s. 31-86.

Eski Tang Tarihi, 104. Bölüm http://www.guoxue.com/shibu/24shi/oldtangsu/jts_108.htm, adresinden 02.05.2018 tarihinde 13.39'da erişilmiştir.

Guo, Yingde, *ZhongguoALaBoGuanxishi*, BeijingDaxueChubanshe, Beijing 2015.

İbn Kesir, *El-Bidaye Ve'n-Nihaye-Büyük İslam Tarihi*, Ebu'l-Abbas Es-Seffah'ın Müstakil Olarak Halife Olması, Otoritesini Yerleştirmesi ve Halka Güzel Bir Yönetim Sergilemesi, Çağrı Yayınları, Cilt 10, Bölüm 2, <http://islamiyontem.net/kitaplar/Islam%20Tarihi/islamtarihi/islamtarihiibnikesir/indexana.htm>, 04.05.2018 tarihinde, 14.57'de ulaşılmıştır.

İbn Kesir, *El-Bidaye Ve'n-Nihaye-Büyük İslam Tarihi*, Ebû Müslim El-Horasanî'nin Biyografisi, çev. Mehmet Keskin, Çağrı Yayınları, Cilt 10, Bölüm 2. <http://islamiyontem.net/kitaplar/Islam%20Tarihi/islamtarihi/islamtarihiibnikesir/indexana.htm>, 04.05.2018 tarihinde, 15.11'de ulaşılmıştır.

İbnu'l Esir, *el-Kâmil fi't-târîh*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1407/1987, Cilt 4.

İzgi, Özkan, *Orta Asya Türk Tarihi Araştırmaları*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2014.

Keay, John, *Çin Tarihi*, çev. Neşe Kars Tayanç-Dinç Tayanç, İnkılap Kitapevi, İstanbul 2008.

Keleş, Bahattin, “Talas Savaşı’nın Türklerin İslamiyet’i Kabul Etmelerindeki Yeri ve Önemi”, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, -/225 (2016), s. 83-96.

Li, Hanzhi, *Zhongguo Huangdi Quanzhuan*, Dangdai Shijie Chubanshe, Beijing 2015, Cilt 2.

Lin, Lansong, Lin, Yangyong, “Tang Chao Jiji Xiang Zhongya Diqiu Jinqu De Yiyi-Daluosi Zhanyi Dui Tang Chao Zai Zhongya Diqiu De Yingxiang”, HeiheJournal, 195/10 (2013), s. 59-61.

Lin, Meicun, “Daluosi Cheng Yu Tang Dai Sichou Zhilu”, Journal of Zhejiang University (Humanities and Social Sciences Edition), 46/5 (2016), s. 1-15.

Liu, Chen, “DuiDaluosiZhizhan de DuoyuanJiede”, Journal of Baicheng Normal University, 26/4 (2012), s. 52-55.

Liu, En-Lin, “Talas Seferi Hakkında Yapılan Bir İnceleme”, VII. Türk Tarih Kongresine Sunulan Bildiriler - Türk Tarih Kurumu, 1/7 (1972), s. 414-420.

Ocak, A. Yaşar, “Türkler ve İslamiyet: Türklerin Müslümanlığı Tarihine Dair Bir Sorgulama”, AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Semih TEZCAN’a Armağan, 13/13 (2013), s. 251-260.

Pamuk Öztürk, Nuray, *Tang Hanedanlığı Generallerinden GaoXianzhi’nin Hayatı ve Askeri Görevleri*, Çin Medeniyeti: Tarih, Kültür, Edebiyat, Felsefe “Prof. Dr. Bülent Okay’ın 35. Meslek Yılı Anısına”, Kesit Yayınları, İstanbul 2018.

Roux, Jean Poul, *Orta Asya Tarih ve Uygarlık*, çev. Lale Arslan Özcan, Kabalcı Yayınları, İstanbul 2006.

Taşağıl, Ahmet, *Çin Kaynaklarına Göre Eski Türk Boyları*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2004.

Taşağıl, Ahmet, *Gökbörünün İzinde Kadim Türklerin Topraklarında*, Kronik Kitap, İstanbul 2017.

Wang, Sanyi, “Lun Daluosi Zhanyi Sheji Ala Boyu Tang Digu Guanxi De Ji Ge Wenti”, Journal of Zhanjiang Ocean University, 22/2 (2002), s. 87-92.

Woo, X. L., *Empress Wu The Great: Tang Dynasty China*, Algora Publishing, Newyork 2008.

Yakût El-Hamevi, *Mu’cemu’l-Buldan*, Dâr Sâdır (yayınevi), Beyrut 1979, Cilt 4.

Yazıcı, Nesimi, *İlk Türk İslam Devletleri Tarihi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2012.

Yıldız, Hakkı Dursun, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, Çağ Yayınları, İstanbul 1986, Cilt 3.

Yıldız, Hakkı Dursun, *İslamiyet ve Türkler*, İlgı Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2015.

Yıldız, Hakkı Dursun, “Talas Savaşı Hakkında Bazı Düşünceler”, Cumhuriyetin 50. Yılına Armağan Edebiyat Fakültesi, (1973), s. 71-82.

Zhan, Su, *Kandejian De ZhongguoKejishi*, ZhonghuaShuju, Beijing 2012.

Zhu, Li-an, “Da Tang Zai Daluosi Diule Shenme?”, Zhongguo Jingying Bao, -/ E02 (2015), s. 1-3.